

**HOCİA AHMED YESEVİ'NİN DİVAN-I HİKMET'NDE
İNSAN VE HOŞGÖRÜ**

Sakin PINARBAŞI*
Sakin062004@yahoo.com

Аннотация

Кожо Ахмат Ясавий, түрк-ислам дүйнөсүндө өзгөчө орду бар, атактуу суфи жана ойчулдардын бири. Ал, XI-XII кылымдарда жашаган жана уникалдуу дүйнө таанымы менен тил, дин, каада-салт, дегеле руханий баалуулуктардын жана түрк-ислам маданиятынын, өзгөчө көчмөн элдер арасында өөрчүп-калыптануусунда жигердүү салымын кошкон. Ал даанышман сөздөрү жана тарбиялаган шакирттери менен, кыска убакыттын ичинде түрк дүйнө таанымын жана маданий жашоосун агартууга жетишкен.

Макалада, Ясавийдин диндик-тасаввүфтук жана адеп-ахлактык принциптерин өз ичине камтыган Дивану Хикмат чыгармасынын негизинде, анын инсан жана толеранттуулук түшүнүгүн талдайбыз. Анткени, XII кылымдан тарта уланып келе жаткан Ясавийлик маданиятынын пайдубалы, жогорудагы эки түшүнүктүн негизинде курулган. Адам баласын материалдык жана моралдык жактан тарбиялоодо, толук кандуу адам, адамгерчилик түшүнүгүнүн калыптануусунда Ясавийдин көз караштарынын ролу чоң. Себеби Ахмат Ясавий үчүн мындай кулк-мүнөз, Жараткандын улуулугуна моюн сунууну буюрат.

Адамдар арасындагы мамилелердин бир туугандык, боорукердик, кечиримдүүлүк, сүйүү жана урматтоо сезимдеринин негизинде курулушуна басым жасаган Ясавий, мындай аруу сезимдер, толеранттуулук менен ишке ашарын белгилейт. Аллах таала жараткан бардык жандыктар менен таттуу мамиледе жашоого үндөгөн Ахмат Ясавий, муну илахий сүйүү, тактап айтканда, Аллах таалада болгон сүйүүдө биригүү катары көрөт. Макаланын жыйынтыгында, Орто Азиядагы түрк урууларынын ислам динин кабыл алуудагы ролу, жогорудагы эки түшүнүктүн негизинде ачыкталат жана ал толеранттуулук, кечиримдүүлүккө ыкталган көз караштары менен, көчмөн түрк урууларына бир туугандык, боорукердик, кечиримдүүлүк, сүйүүнү буюрган ислам динин сүйдүрө алган.

---

*Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

Ачык сөздөр: Ясавий, түрк, ислам, толеранттуулук, инсан, Ахия

GİRİŞ

Toplumların yüz yıllar boyunca çalışarak ortaya koyup geliştirdikleri, nesilden nesil'e aktararak yaşattıkları maddi ve manevi değerler manzumesine kültür denilmektedir. Türk milleti de bir çok başka millet gibi köklü ve kalıcı bir kültüre sahip olmuştur.

Gerek Türkistan Türk kültürü gerekse Batı ve Anadolu Türk kültür tarihinin baş mimarlarından biri şüphesiz Hoca Ahmed Yesevi'dir. XI.- XII. asırlarda yaşayan ünlü düşünür ve sufi Ahmed Yesevi dil, din, töre ve moral değerleri itibariyle Türk-İslam kültürünün oluşmasında ve gelişerek günümüze kadar ulaşmasında önemli katkıda bulunmuştur. Gerek hikmetleri, gerekse yetiştirdiği müritleri ve dervişleri aracılığı ile Türk düşünce ve kültür hayatını aydınlatmıştır.

Pir-i Türkistan!! Hz. Sultan, Sultanü'l-Evliya ve Hacı-i Türkistan² gibi ünvanlar la anılan Yesevi, tarihi şahsiyetinden ziyade menkıbevi hayatı ile tanınmıştır. Ahmed Yesevi, kurduğu "Yesevi'lik"³ tarikatı ile Türk milletinin manevi hayatında derin izler bırakmıştır. O eski adı Yesi, Sovyet döneminde Türkistan olarak isimlenen şehirde Timur'un 1397-98 tarihlerinde yaptırdığı türbesi vasıtası ile çevresindeki halklara bereket, aydınlık ve kardeşlik kadehinden yudumlar sunmuştur. İşte bütün bu vasıfları kendinde bütünleştiren Ahmed Yesevi, dikkate şayan ve araştırmaya ihtiyaç duyulan bir şahsiyettir.

1. Ahmed Yesevinin Hayatı ve Eserleri:

Ahmed Yesevi'nin menkıbelerle örtülmüş tarihi kişiliğine dair vesikalar yetersiz olduğu gibi, hakkında yazılanlar da efsane ve menkıbelerle karışmış olduğundan biyografisine dair sağlam bir neticeye ulaşmak güçleşmektedir. Ancak, her şeye rağmen, var olan kaynaklar ve

¹-Bütün Türk şeyhlerinin müşidi olarak Ahmed Yesevi'ye "Pir-i Türkistan" ünvan'ı verilir. O, meşayih-i Türk'ün ser halkasıdır.ve Türkistan ulularının intisab-ı anasıdır Bkz. Esin Emel: Türk Edebiyatı, "Ahmed Yesevi" mak., Ankara. Ekim,1989,s.

²-Ahmed Yesevi, XV.yy' ın sonuna doğru Yesevi'likle aşağı yukarı aynı muntıkada teşekkül eden Nakşibendilik geleneğinin de doğuşuna etkisi olduğu için Hâcegan silsilesinden sayıldığı ve bu sebeple "Hacı-i Türkistan" ünvanıyla anıldığı belirtilir.(bkz. Ocak, A.Y.: "Anadolu Türk Sufiliği'nde Ahmed Yesevi Geleneğinin Teşekkülü", Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri. Ankara.1992,s.75) Yine başka bir kaynak: Hâcegan: Sayram'da İmam-ı Muhammed b. Ali neslinden gelenlere hâce denildiği gibi onlara bağlı olanlara da aynı isim veriliyordu. Ahmed Yesevi'de bu silsileye bağlı olduğu için Hacı Ahmed, Kul Hacı Ahmed gibi sıfatlarla da anılmaktadır. bakınız Kemal Eraslan: TDV İ.A."Hâcegan" maddesi İstanbul., 1992, c.I, s.160)

³-Köprülü Fuat, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar; Ankara. 11993, s.98-10832. Bu çalışmada örnek gösterilen Hikmetler; Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, hazırlayan, Bice Hayati. Ankara. 1998, TDV tarafından basılan eserden alınmıştır..

özellikle de değişik zaman ve mekanlar da basılan “ hikmetler” adı verilen ilahi (şiir) leri onun tarihi şahsiyetine, fikirlerine ve tesirlerine dair bazı gerçekleri ortaya koyacak durumdadır.

XIX. ve XX. yy da gelişen araştırma çalışmaları tabii olarak mutasavvıf Ahmed Yesevi'nin hayatını, eserlerini ve fikri şahsiyetini de gündeme getirmiştir. Bu son araştırmalar Ahmed Yesevi'ye ait üç eserin varlığından sözeder. Bunlardan Birincisi; Yesevi dervişlerince kaleme alındığı iddia edilen Fakr-Name veya Risale adlı eseridir. İkincisi; m. XIV. yy da kaleme alınan Kalbin Aynası adlı eserdir ki, Yesevi'nin tasavvufi görüşlerini içermektedir. Üçüncüsü ve en önemlisi; henüz orijinal nüshası elde dilemeyen Divan-ı Hikmettir ki, var olanlar XVII. yy dan sonra istinsah edilmişlerdir.

a- Fakr-Name: Begali Kasımov⁴ ve C. Muhammedoğlu'nun⁵ bu eserin Ahmed Yesevi'ye ait olduğunu savunmalarına rağmen, Fuat Köprülü bu risalenin Taşkent basması Divan-ı Hikmet nüshasının mukaddimesi veya Kazan basması nüshanın sonucundan ibaret on yedi sahifelik bir bölüm olduğu kanaatindedir⁶. Eser muhteva itibariyle, mutasavvıf Yesevi'nin dünya görüşünü ve İslam dininin prensiplerini tahlil etmeyi amaçladığı görülmektedir. Bununla birlikte eserde, bu dünya ile ahretin farkını yorumlayan Yesevi, insanlar arasındaki ilişkiler hususuna özel bir önem verir. Özellikle dervişlik ve dervişliğin mahiyeti, mürit -mürşit ilişkileri, şariat, tarikat, marifet ve hakikat gibi konuları içermektedir.

b-Kalbin Aynası: Muhtevası itibariyle eser: şariat, tarikat ve hakikat olmak üzere üç bölümden oluşur. birinci bölüm; şariat hakkında olup, lideri üç bölüme ayırır: 1- Şariat Liderleri; alimler ile kağanlar, 2-Tarikat Liderleri; şeyhler (pirler), sufiler 3- Hakikat Liderleri; arifler ve şeyhler. İkinci bölüm: tarikat hakkında olup, insan kalbi selim olmadan tarikata giremez. Kalbi selim olması için de dünya, halk, şeytan ve nefis deryalarından geçmesi gerektiğini ifade eder. Üçüncü bölüm: hakikat hakkındadır. Hz. Peygamberin Miraç'a çıkışını dile getirir.

c-Divan-ı Hikmet: Divan-ı Hikmet Ahmed Yesevi' nin dini-tasavvufi ve ahlaki düşüncelerini bir araya toplayan eserin adıdır. Edebiyatımızda bir şairin şiirlerini derleyerek bir araya getirdiği esere “Divan” adı verilmektedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak Yesevi' nin

---

⁴-Begali Kasımov: “Taşkent Şarkıyyat Fondunda Ahmed Yesevi Kitapları”. Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri. s.55-60. naklen Eraslan K., Erdem Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi özel sayısı, s.816.

⁵-M. Carmuhammedoğlu,Hoca Ahmed Yesevi'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve O'nun bilinmeyen Risale adlı eserinin ilmi değeri, Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri. Ankara.1992, s.13-20.

⁶-Köprülü, F., age. s.121-122.

eserine "Divan-ı Hikmet" denmesi dikkat çekicidir. Bu hususta aşağıda ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

I. DİVAN-I HİKMET'TE İNSAN KAVRAMI

Öncelikle hikmet kelimesini açıklamak gerekir. Kur' an-ı Kerim'in ilk nazil olan ayetlerinde⁷ Hz. Peygamberin irşat vaazları yanında kitap, şariat gibi manalarda kullanılmıştır. Hz. Peygamberin hadislerinde ise, ilim ve amel, sözde ve yapılan işte isabet, adalet, tefekkür, ilahi işaret, ledün ilmi ve dini öğüt gibi anlamlara gelir.⁸ Sözcüklerde ise şu manalarda kaydedilmiştir: Tanrı gerçeklerini, Kur' an'ın derin anlamını kavrama, İslam dininin temel kurallarına göre davranma, İslam düşüncesinde ise; varlığın özünü Kur' an hükümlerine uygun olarak bilme, alemle ilgili gerçekleri, insanla alem, Tanrı ile evren "Kainat" arasındaki bağlantıları derinden kavrama, aklın ve imanın ötesinde derin bir sezgi bir kendinden geçiş, aşk ve duyu varlıklarından ayrılarak gerçeğe ulaşma yoludur. İktisabi ilim neticesinde yapabildiği kadar iyi ameller işlemek ve ruhun kemale ermesi, eşyanın hakikat'ını olduğu gibi bilmek, cezbe halinde kainatın sırlarına ait bir şeyler düşünmek gibi. İşte bu manaları ifade eden dini –tasavvufi özlü sözlere hikmet denir.

İnsan bütün evren gibi tanrı tarafından yaratılmış bir varlıktır. İlmî verilere göre,⁹ bu evrenin bir parçası olan insan, "biz insanı en güzel surette yarattık"¹⁰ ifadeleriyle tanınmaktadır. İslam dininde insan yaratılışın gayesi olarak karşımıza çıkar. Allah insanı topraktan yaratmış ve yer yüzünde kendisine halife kılmıştır. Yeryüzünün halifesi olmakla müşerref kılınan bu insanın yaratılışı Kur' an'da şöyle tasvir edilir:"yarattığı her şeyi en güzel yaratan Allah insanı çamurdan başlatmıştır. Sonra onun neslini bayağı bir suyun özünden meydana getirmiş daha sonrada onu şekillendirip ruhundan ona üflemiştir".¹¹

Bu insan hayata bir tohum halinde başlar. Zamanla çocuk olur, genç olur, ihtiyarlar ve ölür."her canlı ölümü tadacaktır"¹² ilahi hakikat'ın da buyrulduğu üzere, ölüm er yada geç insanın başına gelecektir. Çünkü insanlar da dünya gibi geçicidir. Kur' an da " Dünya hayatı oyun ve oyuncaktan ibarettir" ifadeleri bunu en güzel şekilde tasvir etmektedir.¹³ İnsanın öldükten sonra mutlu olabilmesi için bu dünyada erdemli olması

⁷-82/Bakara/251-269; 4/Nisa/54

⁸-Aşık , N.,Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri" mak., Ahmed Yesevi, hayatı, eserleri, tesirleri; haz. Şeker M, Yılmaz, N., Seha Yay. s.375, İstanbul. 1996,

⁹-Aydın, Hüseyin., Yaratılış ve Gayelilik, DİB. Yay., 3.baskı . Ankara., 1996, s.115.

¹⁰-Tin suresi, a.4.

¹¹-Secde Suresi, a.7-9

¹²-Ankebut, suresi, a. 57

¹³-Ankebut Suresi, a. 64

gereklidir. Erdemli insan hikmeti seven kişidir. Hikmeti seven de doğruyu hakikat'ı bulur.

XII. asırdan günümüze kadar devam ederek gelen Yesevi'lik kültürünün temel taşı olarak kabul ettiğimiz Diva-ı Hikmeti kaleme alan Ahmed Yesevi düşüncesinde temel varlık insandır. Ahmed Yesevi ve onu takip edenler, insan'ı eğitmeyi ve onun yetişkin bir varlık olmasını hedeflemişlerdir. Yesevi hikmetlerinde insanın Tanrı tarafından yaratılan bir varlık olduğu açıkça belirtilmektedir. Çünkü insan yaratıcının sanatını gösteren bir varlıktır. Yesevi aşağıdaki dizelerinde buna şöyle işaret eder:

Yok idik var olduk, ten yarattı can olduk
Bir katre sudan bizleri bunda şerif kıldı ya
Göz verdi görmek için, akıl verdi bilmek için
Hak zikrini etmeye lisan yine verdi ya
El verdi tutmağa, ayak verdi yürümeye
Nimet verdi yemeğe, şükür kılsın dedi ya!¹⁴

Mısralarından da açıkça anlaşıldığı üzere Yesevi, İslam'ın yaratılış gayesine mutabık şekilde insanın yaratılışını tanımlamaktadır. O, yoktan yaratılan cismani bedende ruhun kaim olduğunu ifadeye çalışır. yani ruhun bedene girdirilerek tüm varlıkların varlıklarını koruyup, sürdürdükleri "kayyum"¹⁵ sıfatıyla başka canlılardan ayıran özelliklerinden söz ederek, verilen bütün bu nimetlere karşı şükürün lüzumuna imada bulunur.

Kul hoca Ahmed ibadet eyle, ömrün bilmem kaç yıl
Aslın bilsen su ve toprak yine toprağa gider ha!¹⁶

İnsan'ın aslının su ve topraktan oluşunu tasvir eden Yesevi, dönüşün yine ona yani toprağa olacağından bahseder. Bu ve benzeri mısralarında Yesevi, adeta natüralist ve materyalist düşünceye sahip filozofların yaratılış ve oluşum anlayışlarına cevap verircesine, İslam'ın yaratılış felsefesine mutabık kalışını ifade eder.

Yesevi'nin bu düşünceleri Kur'an-ı Kerim'deki "sizi topraktan, sonra nutfe den, sonra da bir kan pıhtısından yaratıp sonra bebek olarak dünyaya getiren odur"¹⁷ ayetini tefsir etmekte olup; hitap ettiği çevrenin kültürel düzeyine uygun ve sade bir üslupla yaratılış olgusunu yorumlamaktadır. Yesevi bir başka dörtlüğünde insanı şu şekilde tanımlar:

¹⁴-Ahmed Yesevi, hazırlayan., Şükrü, Hasan. İstanbul., h 1327, hik.27/1-4, s.82

¹⁵-Uludağ, Süleyman., Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., 4.baskı, Mart, İstanbul.,1999.

¹⁶-Ahmed Yesevi, age.,144/5, s.186

¹⁷-Mü'min suresi, a.67

İnsan odur, fakir olup yolda yatsa
Toprak gibi alem halkı basıp geçse
Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa
Kulun kulu, o kul ne diye gururlansın¹⁸

Bu dörtlükte insan önce fakr sıfatı ile bütünleşir. Tasavvufta fakr; salikin hiçbir şeye sahip ve malik olmadığına bilincinde olması, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu idrak etmesidir.¹⁹ “Ey insanlar sizler fakirsiniz, Allah’a muhtaçsınız”²⁰ şeklinde ifade buyrulduğu üzere kişinin kendisini mutlak surette Hak’ ka muhtaç bilmesidir. Mutasavvıflara göre bu fakr-ı manevi²¹ olarak adlandırılır. Mutasavvıf Yesevi de “fakir olup yolda yatsa” sözleriyle fakrı suri anlamında olan; mal ve mülk fakirliğinden ziyade insanın Allaha olan muhtaçlığını imaya çalışır. Çünkü mal-mülk yönünden zengin olan insanların da bedensel özürleri sebebiyle başkalarının yardımlarına muhtaç oldukları bir gerçektir. Bu sebeple zenginlik ve fakirlik nisbi şeylerdir. Yesevi düşüncesinde fakr ve fakirlikten kast olunan şeyin kişinin Allaha muhtaç olduğunun vurgulanması demek daha isabetli olacaktır düşüncesindeyiz

Ahmed Yesevi, yukarıdaki dörtlüğün ikinci mısrasında “Toprak gibi alem sana basıp geçse” ifadesiyle insanı toprakla bütünleştirir. Şöyle ki, yaratılış unsurlarından biri olan toprak tasavvufta; turab-ı kadem, yani ayağın tozu anlamında olup, tevazu ve alçak gönüllülük ifade eder.²² Su ile birlikte cennet mülkü olması itibarıyla de Allahın nuru anlamına gelir.²³

Yesevi bu mısradaki kişinin, diğer insanların önünde tevazu ve alçak gönüllü bir kişiliğe sahip olmasını arzular. Çünkü toprak sadece üzerine basılıp geçilen bir varlık değil, aynı zamanda insanın asli unsurundan bir parçasıdır. Üretici ve verimli olma özelliğine sahiptir. Yesevi anlayışına sahip kişi de boyun eğip alçak gönüllü olmakla kalmaz , verimli toprak gibi olmayı hedefleyerek çevresine ilim ve irfanıyla aydınlık saçır. Yesevi’ ye göre insanı olgunluğa götüren bu güzel hasletlere malik olmak için kişinin aşk ve dert sahibi olması gerekir.Yesevi bu hali şu mısralarıyla ifade eder:

Dertsiz insan insan değil bu nu anla
Aşksız insan hayvan cinsi bunu dinle²⁴

¹⁸-Ahmed Yesevi, age.,139/12, s.177

¹⁹-İz, Mahir., Tasavvuf, Kitabevi 2, haz., Düzdağ. E., 9. baskı, İstanbul., 2000

²⁰-Fâtır suresi, a.15

²¹-Uludağ, S., age., s.184

²²-Uludağ, S., age. s.215

²³-Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, hazır., Hakkulov, İ., Taşkent, 1998, s.45

²⁴-Ahmed Yesevi, age., 54/5, s.74

II. DİVAN-I HİKMET’TE HOŞGÖRÜ KAVRAMI

Mutasavvıf Yesevi’ nin hikmetlerinde de insan sevgisi ve hoş görü genişçe ele alınmıştır. Özellikle insanlar arasındaki münasebetler kardeşlik ve yardımlaşma, merhametli ve sevecen olma, her şeye rıza gözüyle bakma, müsamahalı olma, Allah’ın yarattığı her şeyi beğenme Yesevi hoşgörüsünün temel unsurlarıdır.

İlahi aşkı Allah sevgisiyle bütünleştiren Yesevi, sadece devrinin dini ve itikad’i anlayışını ortaya koymuyor. Aynı zamanda kişinin çevresindeki insanlar ve diğer varlıklara da aynı gözle bakmasını telkin ediyor. Yesevi, Orta Asya Türklüğünün İslamiyet’i benimsemesinde en büyük hizmet gören kişidir. O’nun hoşgörülü ve şefkatli yaklaşımı göçebe Türk boylarına dini sevdiren amil olmuştur. Sonunda Pir*’i Türkistan lakabıyla tanınmıştır. “Kendisini herkesten alçak görmek ve herkesi kendinden efdal bilmek”²⁵ düşüncesini taşıyan inanın elbette hoşgörülü olacağını vurgulamıştır.

Allah’ı seven bir kimsenin, insanları da sevmesi gayet tabidir. Hoş görü ise sevginin olmazsa olmazıdır. Bunu Yesevi’nin diliyle şöyle söyleyebiliriz:

Garip, fakir, yetimleri her kim sorar
Razı olur Allah o kulundan²⁶

Tasavvuf kavramları içerisinde sabır ve rıza terimleri önemli yer alır. Sabır, katlanmak ve şikayet etmemektir.²⁷ Rıza ise, seve seve kabullenmek, hoş görmek demektir.²⁸ Rıza muhabbetin sonucudur. Böylece dilimizdeki hoş görü kelimesi, tasavvuftaki rıza kavramının karşılığıdır demek daha doğru olacaktır.

Esasen bütün dinler özellikle de semavi dinler, hoş görüyü ahlakın temel esaslarından ve insanlar arasındaki iyi münasebetleri sağlayıcı unsurlardan biri olarak saymışlardır. Allah inancı etrafında birleşmek, birbirinin hakkını gözetmek, kötülüğe karşı iyilikle mukabelede bulunmak, yumuşak ve sevecen davranmak, yardımlaşmak hoşgörünün içerdiği anlamlardır.²⁹

Hoş görüye diğer dinlerden daha çok İslamiyet önem vermiştir. Selametle adalet üzerine olan İslamiyet’in hoşgörüyü ahlaki esaslardan biri olarak kabul etmesi tabiidir. Kur’ an-ı Kerim de “Din de zorlama yoktur”³⁰

²⁵-Ahmed Yesevi, age., 13/6, s.7

²⁶-Ahmed Yesevi, age., 1/15, s.4

²⁷-Uludağ, S., age., s.446

²⁸-Uludağ, S., age., s.436

²⁹-Eraslan,K, AYesevi Hikmetlerinde Hoşgörü” Erdem Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı, Ankara.,1996 s.778

³⁰-2/Bakara/256

ayetinde ve Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz"³¹ hadisinde buyrulduğu üzere, İslamiyet'te zorlama olmayışı hoşgörünün en güzel ve belirgin özelliğidir. Allah'ın en güzel değer ve ölçüler içerisinde yarattığı insan kendi değerini bilmek, Allah'a imanlı bir kul, Peygamber (sav) e layık ümmet olmalıdır. İnsanlar arasında din, ırk ve düşünce farkı gözetmeksizin herkesin hakkına riayet etmelidir.

Thomas More'de, hoşgörüye geniş ölçüde yer vermiş; "farklı inanç ve düşüncelerde olan insanların ve toplumların birbiriyle çatışma yerine, bir Tanrıya inanmakta birleşmelerini tavsiye etmiş, böylece kavgalardan uzak farklı inanç ve düşüncelerin ahenk içinde birlikte yaşayabileceği bir dünya hayal etmiştir."³² Ancak bu görüşün semavi dinlerden Hıristiyanlığın tesiri ile söylenmiş olduğu görülmektedir.

Tasavvuf ağırlıklı din, daha güler yüzlü bir dindir.³³ Bu dindeki Allah'ın rahmedi gazabından üstündür. Cemali celaline galiptir. O Allah merhametli, bağışlayıcı ve affedicidir. İyi kötü, inançlı inançsız ayırımı yapmaksızın herkesin rızkını verir. "sizin hayırlılarınız ahlakça en güzel olanınızdır"³⁴ ilkesini benimseyen olgun insanın da çevresine bu yumuşaklık ve geniş görüşlülükle bakması tabiidir. Şah Şuca "(ö.912) "Yaratıklara kendi gözüyle bakan, onlara düşmanlık besleyebilir. Allah'ın gözüyle bakan ise onları hoş görür"³⁵ diyerek, İslamiyet'teki hoş görünün keyfiyetini açıklar.

Yesevi' ye göre, Allah'ın kendilerini, kendilerinin de Allah'ı sevdiği insan oğlunun yaratılışından gelen insaf ve merhamet, nezaket ve zarafet gibi hoşgörü unsurları Yesevi' nin şu dördlüğünde kendini açıkça hissettirmektedir:

Sünnet imiş, kafir de olsa incitme sen
Hüda bizardır, katı yürekli gönül incitenden
Allah şahit, öyle kula hazırdır siccin
Bilginlerden duydum bu sözü söyledim işte³⁶

Yesevi bu mısralarıyla adeta Peygamber (sav) den nakledilen; "Kafir bile olsa mazlumun ah'ından sakınınız"³⁷ hadisini hatırlatırcasına çevresindekilere sevgi ve merhametle yaklaşır ve kendini takip edenlere de bu düsturla hareket etmelerini tavsiye eder. Allah'ı şahit gösterirken de;

³¹-İmam-ı Nevevi, Riyazüs Salihin, terc., Özkeş, İ., Merve Yay., İstanbul., 1992, c. II, s.55

³²-Hançerli, Orhan., Felsefe Ansiklopedisi, İstanbul., 1977, c. II, s.339

³³-Demirci, M., "Hoşgörü Yahu" Erdem Dergisi, Türklerde Hoşgörü, s.175

³⁴-İmam-ı Nevevi, Riyazüs Salihin, terc., c. II, s.50

³⁵- Demirci, M., agm., s.175

³⁶-Ahmed Yesevi, age., 1/22, s.5

³⁷-Ahmed İbn Hambel; Müsned, Mısır, h.1313, c. III, s. 153, naklen, Şeker, M., "Divan-ı Hikmete Göre İnsan ve Sosyal Hayat" mk., Seha Yay., s.113

“Allah’ın has kulları, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler”³⁸ ayetinde yer alan düşman esirleri bile doyuran insanların örnek insan olduklarını ortaya koymaktadır. Yesevi bir başka dörtlüğünde hoşgörüyü şu dörtlüğüyle tasvir eder:

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen
Öyle mazlum yolda kalsa, hem dem ol sen
Mahşer günü dergahına mahrem ol sen
Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte³⁹

O, bu dörtlüğünde Hz. Peygamber’in: “Muhakkak ki Allah her hususta rıfk ve yumuşaklıkla muamele edilmesini sever”⁴⁰ buyurduğu üzere, insanlara merhamet, sevgi, hoş görü, yardımlaşma gibi insani değerlerle yaklaşmayı vurgular. “İnsanları en hayırlısı, insanlara faydalı olandır”⁴¹ hadisini kendisine rehber edinir.

Cünyet el- Bağdadi’nin (ö.909) sufiyi tarifinde; “Sufi yer yüzüne benzer, ona her türlü kötü şey atılır, ancak ondan iyi şeyler biter. O güneş gibidir, her şeyi ısıtır; bulut gibidir, her yeri gölgelendirir, yağmur gibidir, her yeri sular”⁴² şeklinde ifade ettiği gibi Yesevi, Hızır (as) yardımıyla Allah’tan aldığı ilham vasıtasıyla söylediği Kur’ani manalar yüklü Hikmetleriyle Orta Asya Steplerinde kirlenmiş, paslanmış pek çok nefisleri hoş görü, geniş tasavvufi İslam anlayışı ile paklamış ve tertemiz hale getirmiştir. Yesevi’ nin hoşgörü denizinde (dergahında) paklanmış bu kişiler tahta kılıçlarıyla Anadolu’nun ve diğer Türk illerinin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Ahmed Yesevi ve takipçilerinin mükemmel bir şekilde işledikleri bu insan sevgisi, gazi dervişler aracılığıyla Osmanlı Devletinde ve Osmanlı toplumunda kendini göstermiştir. Bunun en güzel delili Osmanlı Devletinin öngördüğü “tebaa” anlayışıdır.⁴³ Her ne suretle olursa olsun kölelik kınanmış, hangi dili konuşursa konuşsun, hangi inanca mensup olursa olsun bütün vatandaşlar hür kabul edilmiştir.⁴⁴ Bir ülkenin ele geçirilmesi değil, fetihten sonra elde tutulabilmesinin önemli olduğunu söyleyen ve bunu oğluna ve arkadaşlarına vasiyet eden Osman Gazi’nin ruh dünyasının

³⁸-İnsan suresi, a.8

³⁹-Ahmed Yesevi, age., 1/3, s.3

⁴⁰-Sahih-i Buhari, muh., Tecrid-i Sarih, tercüme ., Naim, A., c. XII, s. 133

⁴¹-Sahih-i Buhari, c. II, s. 34

⁴²-Kuşeyri, “Risale”, terc., Uludağ,S., İstanbul., 1978, s

⁴³-Timurtaş, K., “Yunus Emre Divanı”, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul., 1972, s.1103

⁴⁴-Timurtaş, K., age., s. 103

⁴⁵-Timurtaş, K., age., s,

⁴⁶-Nahil suresi, 47-İmam-ı Nevevi, Riyazüs Salihin, terc., c. II,

48-Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi, Yay., 1990, s.227

mimarları, başta kayın babası Şeyh Edibali olmak üzere bütün gazi dervişlerdir.⁴⁵ Bu gazi dervişlerin Pir-i ise Hoca Ahmed Yesevi' dir. Osmanlının asırlarca dünya barışının teminatı olması içinde barındırdığı yetmiş iki millete hak demesinden kaynaklanmıştır.

“Rabbinin yoluna güzel hikmetler ve nasihat”⁴⁶ larla davet et” ayetinden ve “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz”⁴⁷ hadisinden ilham alan İslamiyet’teki insan sevgisi ve hoşgörünün, modern bilimin yeni bir hayat anlayışı getiren “Dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin tabii bir sistemi”⁴⁸ olarak tanımlanan Hümanizmle hiçbir alakası yoktur.

Hoşgörülü olmak için tevazu sahibi olmak gerekir. Kibirli insan hoşgörülü olmadığı gibi, kibir de islamiyet’in reddettiği ve iyi bir mümine uygun görmediği davranışlardır. Yesevi bu hususu şöyle ifade eder:

Kimi görsem hizmet kılıp kulu oldum
Toprak gibi yolu üstünde yolu oldum
Aşıkların yanıp sönen külü oldum
Merhem olup yer altına girdim işte⁴⁹

Yesevi, “Takva ve iyilik hususunda yardımlaşınız”⁵⁰ ilahi hakikat’ına ermek için, iyilik ve yardımlaşma da insana engel teşkil eden gurur ve kibir gibi nefsanî sıfatlardan soyutlanmaya değinir. Ululuk Allah’a mahsustur. Kul, üstün meziyetlerine rağmen yaratıcısının karşısında acizdir. Nefsini aşağı durumda görmek, kibir ve gururu yok etmek için devamlı mücadele etmek gerekir. O, bu mücadeleyi şu dörtlüğünde dile getirir:

On üçüm’de nefis arzusuna kapılı verdim
Nefis başına yüz bin bela tutup saldım
Kibirlenmeyi yere vurup yenebildim
On dördüm de toprak gibi oldum⁵¹

49-Ahmed Yesevi, age., 13/6, s.27

45-Maide suresi a. 2

45-Ahmed Yesevi, age., 3/3, s.9

Mısralarından da anladığımız üzere Yesevi, nefisle mücadeleye henüz küçük yaşta iken başlamıştır. O, gurur kibir'i doğurur, kibirde olgun kişi olma yolunda en büyük engeldir düşüncesinde'dir. Bu tür kötü hasletlerle mücadele Yesevi düşüncesinde önemli hedeflerden biridir. Bunun için insan toprak gibi mütevazi ve alçak gönüllü olmalıdır ki, Muhammedi ahlakla kendisini süsleyebilsin. Çünkü toprak insanın mayası mahiyetindedir. O, asıl ve gerçek varlığa dönüş mahallidir.

Ahmed Yesevi, insanın ancak hikmet sahibi olabildiği oranda insanlıktan nasibini aldığı kanaatindedir. Yesevi'ye göre hikmete yabancı kalmak insanın kendisine ve insanlığına yabancı kalmasıdır. o hal üzere olan insan kendi seviyesinden daha aşağı olan hayvan cinsine tabi olmuş olur. Yesevi bunu şöyle tasvir:

Kişi hikmet işitse canı ile
Çıkar onun canı iman ile
Kulağa almasa bu sözü nadan
Ona insan deme , o cinsi hayvan⁵²

Ahmed Yesevi Kur' an da "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu"⁵³ ayetinden hareketle insanı insan yapan en yüksek değer bilgi ve hikmet olduğu görüşündedir. Yesevi düşüncesinde, bilgi ve hikmetten mahrum olanlar veya bilgi ve hikmeti bir sömürü vasıtası olarak kullananlar tepki ile karşılır ve hayvan derecesine itilir. Kur' anın "Nefsini eğiten kurtulur, kirleten hüsrana uğrar"⁵⁴ ayetini kendisine düstur edinir.

SONUÇ:

Yesevi' de insan ve hoş görü düşüncesini şöyle ifade edebiliriz: Yesevi' ye göre insan, Tanrı tarafından en güzel surette yaratılmış bir varlıktır. Gayesi Tanrıyı tanınması ve ona kulluk yapmasıdır. İnsan bu evrenin en saygın ve en değerli varlığıdır. İnsan, bilgi, hikmet, aşk, iman ve ahlak gibi temel değerleri temsil eder. Bu insan yaratılışındaki hayvanlıkla insanlık, şeytanla melek, bedenle ruh ve maddeyle mana arasında iyi bir denge kurduğu takdirde evrendeki saygınlığını korur. Aksi takdirde hayvan derecesine düşer. Yesevi, bu düşüncesiyle Kur' ana göre insanın yaratılışı ve gayeliliğine mutabık kalarak, adeta natüralist ve materyalist düşünceye sahip filozofların bu konudaki görüşlerini tenkit eder ve onlara gereken cevabı vermiş olur.

İnsanın mutlu olabilmesi için gerekli olan sevgi ve hoşgörü gibi olgunluk unsurları da böyle bir denge sonucunda ortaya çıkar. İslamiyet ve

⁵²-Ahmed Yesevi, age., Münacat, s.187

⁵³-Zümer suresi a. 9

⁵⁴-Şems suresi a. 9-10

tasavvuf anlayışından kaynaklanan bu sevgi ve hoşgörü kavramları Ahmed Yesevi hikmetlerinden başlayarak Selçuklu ve Osmanlı'nın sosyal ve dini hayatında önemli bir yer tutmuştur. Yüz yıllarca Osmanlı sınırları içerisinde barınan çeşitli etnik grup ve inançta bulunan insanların bir ahenk içinde yaşamalarını sağlayan unsurlar insan sevgisi ve hoşgörü olmalıdır. Çünkü bu insanlar Yunus Emre'nin sözüyle; "yaratılanı yaratandan ötürü sevmişler" dir.